

ลิ้ม เอะซีรีส์: ตอนที่ 3 พื้นที่กับการลิ้มเลียน

“คลองปลายน้ำ สุดฟากข้างทางซ้ายของทุ่งบางกะปิ เป็นคลองเล็กแคบแต่น้ำไหล ลึกมีน้ำเดินตลอดปี สองฝั่งราบริ้นไปด้วยเงาต้นไม้ใหญ่ ชุ่มเชิงของเถาว์วัลย์และพงอ้อพง แยมมีอยู่ข้างทาง ๆ เมื่อพ้นไปเป็นทุ่งหญ้าเว้ง บางแห่งเป็นนามีข้าวชูรวงเหลือง สำแดงว่า หน้าเกี่ยวกำลังจะมาถึง”

ไม้ เมืองเดิม. แผลเก่า

ข้อความข้างต้นมาจากนิยายอมตะของไทยเรื่องแผลเก่า ประพันธ์โดยเจ้าของนามปากกา ไม้ เมืองเดิม (ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา) ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศความเงียบสงบและร่มรื่นในทุ่งนาแห่งหนึ่งซึ่งความเจริญจากตัวเมืองยังแพร่ไปไม่ถึง สถานที่แห่งนี้มีชื่อว่าทุ่งบางกะปิ และเป็นสถานที่ที่มีอยู่จริง โดยผู้ประพันธ์ใช้เป็นแรงบันดาลใจในการเขียนเป็นฉากประกอบของนิยาย เราอาจคาดเดาว่าทุ่งบางกะปಿನี้ น่าจะตั้งอยู่ในต่างจังหวัด เพราะเราไม่สามารถนี้ภาพตามได้ เลยว่าสถานที่เช่นนี้จะปรากฏในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ทุ่งบางกะปินี้คือเขตบางกะปิของกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ทุ่งบางกะปิที่เราเห็นในนิยายแผลเก่า คือเขตบางกะปิเมื่อ พ.ศ.2479 แต่ในเวลาต่อมา ความเป็นทุ่งนาได้ถูกกลบไปด้วยความเป็นสมัยใหม่ของถนน ยานพาหนะ และตึกอาคารสูงหลายชั้น ขณะที่คลองปลายน้ำแห่งทุ่งบางกะปิ ซึ่งแท้จริงแล้วคือคลองแสนแสบ ก็กลายเป็นคลองที่ประสบปัญหามลพิษไปแล้ว ทั้งหมดนี้ได้ก่อให้เกิดภาพจำของสังคมไทยที่มีต่อบางกะปิในฐานะเมืองสมัยใหม่ ไม่มีใครจำได้อีกต่อไปว่าบางกะปิเคยเป็นท้องทุ่งมาก่อน ทั้งที่เวลาผ่านมายังไม่ถึงหนึ่งศตวรรษ

จากกรณีของบางกะปิ สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ (Space) มีการประกอบสร้างความทรงจำของผู้คนที่มาต่อพื้นที่เหล่านั้น ให้เป็นแบบแผนเดียวกัน ขณะที่สิ่งใด ๆ ซึ่งขัดแย้งต่อการประกอบสร้าง จะได้รับการกีดกันออกไปและถูกลืมไปในที่สุด ถึงแม้สิ่งเหล่านั้นเคยดำรงอยู่ มีเรื่องราว และบทบาทในการร่วมก่อร่างสร้างตัวตนของพื้นที่แห่งนั้นก็ตาม และนี่คือประเด็นที่บทความของตอนนี้จะกล่าวถึง “พื้นที่กับการลิ้มเลียน”

Memorial Places และ Locus

Paul Connerton (2009) กล่าวว่าศัพท์ภาษาอังกฤษหลายคำในหมวดหมู่สถานที่ มีความหมายแตกต่างกัน แต่ก็เกี่ยวข้องกับความทรงจำและการลืม เราจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจความหมายเหล่านั้น Connerton ได้ยกกรณีคำว่า Memorial Places และ Locus สองคำนี้มีความหมายแตกต่างกันอย่างแน่นอน เพราะคำแรกหมายถึงสถานที่แห่งการระลึกถึง เป็นสถานที่ที่

มีการบ่งบอกไว้อยู่แล้วว่าเป็นพื้นที่สำหรับให้คนรำลึกถึง (Paul Connerton, 2009, p.10) ตัวอย่างเช่น แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ อนุสาวรีย์ หรือกระทั่งชื่อบ้านนามเมือง ซึ่งระบุนามของบุคคลสำคัญในพื้นที่นั้น เป็นต้น ขณะที่คำว่า Locus หมายถึงสถานที่ตั้ง เป็นความหมายกว้าง ๆ และไม่ได้มุ่งหมายให้คนรำลึกถึง (Paul Connerton, 2009, p.18) เช่น อาคารพาณิชย์แห่งหนึ่ง สุขาห้องหนึ่ง หรือกระท่อมปลายนาหลังหนึ่งของเกษตรกรคนหนึ่ง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สำหรับ Connerton แล้ว Locus มีความสำคัญในฐานะที่มันเป็นพื้นที่ที่ประกอบไปด้วยเรื่องราวอันเป็นความทรงจำต่าง ๆ มากมาย ในทางกลับกัน Memorial Places เป็นพื้นที่ที่มีการจัดระเบียบความทรงจำขึ้นมาใหม่แล้ว เพื่อมิให้สิ่งที่เคยเกิดขึ้น ณ พื้นที่แห่งนั้น หายไปตามกาลเวลา (Paul Connerton, 2009, p.34)

จากการแบ่งความแตกต่างระหว่างพื้นที่แบบ Memorial Places และ Locus ของ Connerton ทำให้เรามองเห็นว่า มีพื้นที่หลายแห่งซึ่งมีบรรยากาศ เหตุการณ์ และการดำเนินชีวิตอันหลากหลายของทุกสรรพสิ่ง ความหลากหลายนี้เป็นความทรงจำซึ่งก่อให้เกิดตัวตนของพื้นที่แห่งนั้น ทว่าด้วยเหตุที่กาลเวลาและบริบทแวดล้อมมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงเกิดความพยายามในการจัดระเบียบความทรงจำของพื้นที่เหล่านั้น แต่การจัดระเบียบความทรงจำเช่นนั้นเอง กลับก่อให้เกิดการกลบทับความทรงจำบางเรื่องซึ่งขัดแย้งกับกระบวนการจัดระเบียบ ทั้งนี้ เพื่อให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนมากขึ้น เราอาจนึกถึงกรณีอุทยานประวัติศาสตร์ถ้ำแดง ตำบลลำสินธุ์ จังหวัดพัทลุง เป็นที่ทราบกันว่าพื้นที่แห่งนี้ในสมัยสงครามเย็น เจ้าหน้าที่รัฐนำตัวชาวบ้านซึ่งต้องสงสัยว่าสนับสนุนคอมมิวนิสต์ มาทำการทรมานกรรมเพื่อให้พวกเขายอมรับสารภาพความผิด ทั้งการทุบตีไปจนถึงจับเผาในถังน้ำมัน ดังนั้น เมื่อสงครามสิ้นสุดลงและเพื่อเป็นบทเรียนมิให้สังคมไทยย้อนกลับไปก่อโศกนาฏกรรมเช่นนี้อีก จึงมีการสร้างอุทยานขึ้นเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ร่วมรำลึกถึงเหตุการณ์ความสูญเสียในครั้งนั้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาของจุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม (2555) กลับพบว่า อุทยานแห่งนี้มิได้นำเสนอความทรงจำเรื่องถ้ำแดงในทุกด้าน ชาวบ้านบางคนซึ่งเคยได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ ยังคงรู้สึกไม่สบายใจเมื่อต้องเดินทางมาอุทยาน เพราะมีความทรงจำบางอย่างที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถพูดออกไปได้ว่ากระทิงคอมมิวนิสต์ก็สร้างผลกระทบที่กลายเป็นบาดแผลทางจิตใจเช่นกัน

พื้นที่แห่งความทรงจำ (Sites of Memory)

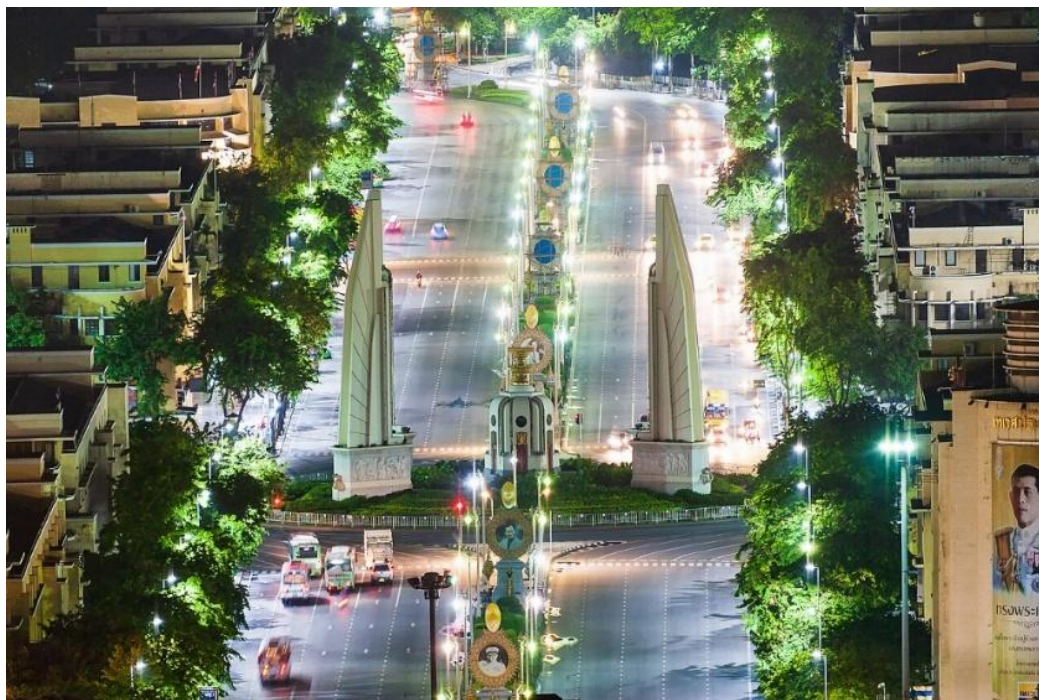
Pierre Nora (1989) ได้ชี้ให้เห็นว่า การจัดระเบียบความทรงจำผ่านพื้นที่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั่วไปในทุกสังคม พื้นที่แห่งความทรงจำ (Site of Memory) คือการทำให้ความทรงจำไม่ถูกกลืนหายไปตามกาลเวลา พื้นที่แห่งนั้นจึงมีการบรรจุองค์ประกอบต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าความทรงจำที่เกี่ยวข้องจะยังคงถูกรักษาไว้เช่นนั้นตลอดไป เช่น สถาปัตยกรรม หรือวัตถุสิ่งแทนทั้งหลาย เป็น

ต้น อย่างไรก็ตาม Nora เสนอว่าแต่แท้จริงแล้ว นั้นเป็นการจัดระเบียบความทรงจำขึ้นมาใหม่ ภายใต้บริบทและการตีความของผู้จัดเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พื้นที่แห่งความทรงจำกลับเป็นการสร้างความทรงจำเพื่อตอบสนองปัจจุบัน

การทำให้พื้นที่แห่งความทรงจำกลายเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างใหม่เพื่อวัตถุประสงค์ของผู้คนในยุคปัจจุบัน จึงไม่ใช่การรักษาความทรงจำให้คงอยู่เสมอไป แต่อาจเป็นการลบล้างความทรงจำโดยการกดทับ (Repressive erasure) พิพิธภัณฑน์หรืออนุสาวรีย์คือกรณีตัวอย่างซึ่งเห็นได้ชัด Connerton แสดงให้เห็นว่าพิพิธภัณฑน์ประวัติศาสตร์ศิลปะในนิวยอร์ก นำเสนอพัฒนาการแบบเส้นตรงซึ่งยึดโยงความรู้แบบยุโรปเป็นศูนย์กลาง ไล่มาตั้งแต่ยุคอียิปต์ กรีก โรมัน และเรเนซองส์ แต่สิ่งที่แทบไม่ถูกนำเสนอคือศิลปะแบบตะวันออกและศิลปะยุโรปยุคกลางซึ่งถูกมองอย่างมีอคติว่าเป็นความตกต่ำ รวากับว่าเราไม่เคยอยู่ในศิลปะยุคนั้นมาก่อน (Paul Connerton, 2008, p.60-61) สำหรับกรณีอนุสาวรีย์นั้น อาจนึกถึงกรณีของอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีในเมืองโคราช อนุสาวรีย์แห่งนี้คือพื้นที่สำหรับให้ประชาชนชาวนครราชสีมา รำลึกถึงวีรสตรีท้องถิ่นผู้ซึ่งลุกขึ้นมาต่อสู้กับกองทัพเวียงจันทน์อย่างกล้าหาญ แต่ สายพิน แก้วงามประเสริฐ (2538) พบว่าอนุสาวรีย์แห่งนี้คือการขยายเรื่องราวของท้าวสุรนารีซึ่งมีอยู่ในบันทึกทางประวัติศาสตร์เพียงไม่กี่บรรทัด เพื่อตอบสนองต่อนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย อาจกล่าวได้ว่าความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับท้าวสุรนารี แทบจะถูกลืมตั้งแต่ต้น จึงมีการเขียนความทรงจำขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลยุคหลัง ทั้งนี้ ไม่ว่าจะรายละเอียดข้อเท็จจริงจะเป็นอย่างไร แต่ผู้คนก็เชื่อในความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้นแล้ว แม้กระทั่งครั้งหนึ่ง ข้อค้นพบของสายพินยังเคยถูกชาวโคราชาภิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง

สถาปัตยกรรมถือเป็นอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมีส่วนประกอบสร้างความทรงจำขึ้นมาใหม่ได้ เพราะการดำเนินชีวิตของผู้คนมักต้องสัมผัสกับอาคารบ้านเรือนอยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้คนรับรู้และเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เหล่านั้น ชาตรี ประกิตนันทการ (2563) ชี้ให้เห็นถึงกรณีของสถาปัตยกรรมในสมัยรัฐบาลคณะราษฎร สถาปัตยกรรมเหล่านั้นล้วนแสดงถึงสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างเช่น ถนนราชดำเนินกลาง จะมีอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยอันแสดงสัญลักษณ์ของพานรัฐธรรมนูญ วันที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และลายปั้นนูนที่บอกเล่าเหตุการณ์ในวันนั้น ขณะที่ตัวอาคารตลอดสองฟากของถนน ได้รับการออกแบบให้ดูมีความทันสมัยแต่เรียบง่าย ไม่จำเป็นต้องใช้ความหรูหราวิจิตรเหมือนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สะท้อนให้เห็นถึงการทำให้สิ่งปลูกสร้างกลายเป็นสิ่งที่ประชาชนเข้าถึงและใช้งานได้ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่านี่คือการสร้างความทรงจำใหม่ให้แก่ประชาชนได้รับรู้ว่าประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองที่อำนาจเป็นของปวงชนชาวไทยอย่างเสมอภาคแล้ว ประชาชนจะรับรู้ได้ผ่านสถาปัตยกรรมเหล่านี้ ถนนราชดำเนินกลางกลายเป็นถนนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางการเมือง

เป็นภาพจำของผู้คนมากกว่าที่จะจำได้ว่าถนนแห่งนี้แต่เดิม มีไว้เพื่อให้นักขัตริย์เสด็จผ่าน (ราช + ดำเนิน)

ภาพถนนราชดำเนินกลางและการทำให้เป็นพื้นที่แห่งความทรงจำ (ภาพจาก Wikipedia โดย Preecha.MJ)

อย่างไรก็ตาม ความทรงจำสามารถถูกทำลายและได้รับการจัดระเบียบใหม่ได้ พื้นที่แห่งความทรงจำจึงถือเป็นพื้นที่แห่งการช่วงชิงอำนาจเพื่อชี้นำความทรงจำของการระลึกถึงด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีสถาปัตยกรรมของคณะราษฎร ชาตรีชี้ให้เห็นว่า แม้คณะราษฎรจะสามารถสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ แต่เมื่อคณะราษฎรหมดอำนาจพร้อมกับการขึ้นมาของฝ่ายอนุรักษนิยม การปรับเปลี่ยนสถาปัตยกรรมเหล่านั้นเพื่อให้ผู้คนลืมสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงและหันกลับมานิยมความดั้งเดิมจึงเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าอาคารบนถนนราชดำเนินกลางเริ่มมีการปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก ซึ่งปรากฏในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (อ้างจาก ญัฐพล เมฆโสภณ, 2568)

พื้นที่และความทรงจำของทุกคน ?

ในบทส่งท้ายนี้ เป็นการตั้งข้อสังเกตว่าถึงที่สุดแล้ว พื้นที่กับความทรงจำ ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำของทุกคนเสมอไป ในแง่ของภาวะสังคมสมัยใหม่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังเห็นได้ชัดเจนขึ้นจากการออกแบบถนนและผังเมือง ซึ่งมุ่งเน้นเพียงเพื่อให้เกิดการใช้งาน

ที่รวดเร็วและสะดวกสบาย นอกจากนั้น เรายังมีนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่ช่วยนำทางให้มนุษย์สามารถเดินทางได้อย่างคล่องตัว ผู้คนที่สัญจรไปมา จึงไม่จำเป็นต้องทำความรู้จักกับรายละเอียดของพื้นที่และรวมถึงชีวิตของผู้คน ทั้ง ๆ ที่สิ่งเหล่านั้นยังคงดำรงอยู่ แตกต่างจากการเดินทางของคนท้องถิ่นตามป่าเขา ซึ่งยังคงต้องเชื่อมโยงการรับรู้ของตนให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความซับซ้อนของธรรมชาติ (ดู Tim Ingold, 2000, pp.219-242) ทั้งนี้ การออกแบบถนนซึ่งหลงลืมรายละเอียดของพื้นที่และชีวิตของคน อาจนำมาสู่โศกนาฏกรรม (ที่จะถูกลืมในเวลาต่อมา) ได้เช่นกัน ภิญญพันธ์ พจนะลาวัฒน์ (2566) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของอุบัติเหตุบนท้องถนนส่วนหนึ่งเกิดจากการออกแบบที่นึกถึงเพียงการตอบโจทย์ความทันสมัย แต่ไม่นึกถึงสภาพพื้นที่และการใช้งานจริงของคนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการออกแบบ อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นจะถูกอ้างว่าเป็นเพราะความประมาทของผู้ที่ใช้ถนน ความสูญเสียจึงถูกลืมและวนกลับมาฉายใหม่ซ้ำแล้วซ้ำอีก เรื่องเล่าตำนานผีเสื้อบนบึงร้อยศพแห่งต่าง ๆ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้คนที่เสียชีวิตจากอุบัติเหตุ จะกลายเป็นแค่หนึ่งในกองศพนิรนามที่ไม่มีใครรู้จัก

เช่นเดียวกับการออกแบบผังเมืองสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการออกแบบเพื่อความทันสมัย David Harvey (1989) เสนอว่า ไม่ใช่ทุกคนที่จะสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากพื้นที่เหล่านี้ได้ เพราะการออกแบบเช่นนี้สัมพันธ์กับกลุ่มทุน พื้นที่กลายเป็นสิ่งมีมูลค่า สามารถแลกเปลี่ยนซื้อขายและใช้สะสมทุนก็ได้ คนยากจนหรือผู้ไร้อำนาจทางการเงิน จึงถูกผลักให้ไปอยู่บริเวณชายขอบของเมือง กลายเป็นกลุ่มคนที่ถูกลืม พวกเขาจะมีชีวิตอย่างไร และประสบปัญหาความไม่เป็นธรรมจากความเหลื่อมล้ำอย่างไร ไม่ใช่ประเด็นที่คนเมืองจะหยิบยกมาพูดถึงอย่างจริงจัง แม้คนยากจนเหล่านี้ ส่วนหนึ่งมีบทบาทเป็นแรงงานรับใช้กลุ่มทุนและทำให้คนเมืองมีชีวิตที่สะดวกสบายก็ตาม¹

พื้นที่จึงไม่ได้มีความเป็นกลาง พื้นที่สามารถจัดระเบียบความทรงจำให้มีแบบแผนชัดเจน แต่ขณะเดียวกัน ก็อาจกลบเรื่องราวอื่น ๆ ให้จางหายไป สิ่งสำคัญคือเราต้องสามารถตั้งคำถามวิพากษ์ และศึกษาถึงการประกอบสร้างความทรงจำจากพื้นที่เหล่านั้นได้ และศึกษาว่ามีเรื่องใดที่หายไปในการประกอบสร้างนี้ แม้เราอาจไม่ได้ความทรงจำที่สมบูรณ์ แต่อย่างน้อย เราก็ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของพื้นที่ที่ทำให้เราหลงลืมบางสิ่งบางอย่างไป

¹ Harvey ยังเสนอต่อไปว่า สิ่งนี้ก่อให้เกิดจิตสำนึกทางชนชั้น ซึ่งนำมาสู่สิทธิในการต่อสู้ต่อรองกับอำนาจความไม่เป็นธรรม โดย Harvey มองว่านี่คือสิทธิในการอยู่ในเมือง (The right to the city) อันสมควรได้รับการส่งเสริมจากทุกฝ่าย.

ผู้เขียน

ธนวัฒน์ รุ่งเรืองตันติสุข นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

บรรณานุกรม

Connerton, P. (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 1 (1): 59-71.

Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge University Press.

Harvey, D. (1989). *The Urban Experience*. The Johns Hopkins University press.

Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. Routledge.

Nora, P. (1989). Between Memory and History. *Representation*, No.26: 7-24.

จุฬารัตน์ ดำรงวิจิตรธรรม. (2555). เรื่องเล่าแตกต่าง ฤๅความทรงจำแปลกแยก: การวิเคราะห์เรื่องเล่าจากความทรงจำของคนที่ผ่านมาเหตุการณ์ความรุนแรง กรณีถึงแดง. ใน *ข้า ค่า ข้า: อัตลักษณ์ คุณค่า ความรุนแรง*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชาติรี ประทีปนทการ. (2563). *ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์*. มติชน.

ณัฐพล เมฆโสภณ. (2568). *โลกเสมือนกับพื้นที่สร้างความทรงจำใหม่แทนอนุสาวรีย์ในยุคเก่า*.

[HTTPS://PRACHATAI.COM/JOURNAL/2020/02/86483](https://prachatai.com/journal/2020/02/86483)

กัญญาพันธุ์ พจนะลาวัฒน์ (2566). *ไฮยาเวริปไตย: อำนาจของถนนกับพลวัตการคมนาคมขนส่งของประเทศไทย*.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ไม้ เมืองเดิม. (2544). *แผลเก่า*. โพลิน.

สายพิน แก้วงามประเสริฐ. (2538). *การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี*. มติชน.